

A hagyományos monoteizmus

A kortárs vallásfilozófia középpontjában a „hagyományos monoteizmus” (vagy egyszerűen csak „teizmus”, *theism*) áll, amit „zsidó-keresztény-muszlim” istenhitnek is szoktak hívni. Bár e három vallás viszonya politikai és történeti szempontból eléggé problémás, filozófiailag több köztük a hasonlóság, mint a különbség. Ha filozófiai szempontból lecsupaszítjuk őket, mindhárom arra a hipotézisre épül, hogy van egy mindenható, mindentudó, morálisan tökéletes lény, aki az anyagi világot teremtette, méghozzá a semmiből.

A vallásfilozófia két fő témája a hagyományos monoteista isten (M-Isten) tulajdonságainak természete és az M-istenhit racionalitása.

M-Isten tulajdonságaival kapcsolatban több fronton lehet spekulálni. Egyrészt nem teljesen világos, hogy e tulajdonságoknak mi a tartalma. Mit jelent például az, hogy valaki mindenható? Szó szerint bármit megtehet? Még azt is elintézheti, hogy $2+2$ 5-tel legyen egyenlő? Tud teremteni olyan követ, amit nem tud felemelni, megszüntetve saját mindenhatóságát? Ki kell-e küszöbölni az ilyen furcsaságokat, és ha igen, hogyan?

Az is kérdés, hogy M-Isten tulajdonságai koherensen illeszkednek-e a kapcsolódó vallási tanokhoz, illetve a történelmi és tudományos tényekhez. Vegyük például azt a tanítást, hogy M-Isten szabad akarattal ruházta fel az embert. Ha M-Isten mindentudó, a mindentudás pedig azt jelenti, hogy valaki szó szerint *mindent* tud, akkor Isten előre tudta, hogy Ádám enni fog a tiltott gyümölcsből. (A példa kedvéért tegyük fel, hogy Ádám és az Édenkert létezett.) De ha M-Isten már Ádám megteremtése előtt tudott erről, hogyan lehetett Ádámnak szabad az akarata? Úgy tűnik, a mindentudás ellentmond a szabad akarat létének.

Vagy vegyük azt a tényt, hogy emberek százmillió szenvedtek céltalanul a történelem során, sokszor felfoghatatlanul borzalmas módokon. Hogyan egyeztethető össze ez azzal, hogy Isten morálisan tökéletes? Ha M-Isten morálisan tökéletes és tétlenül néz olyan atrocitásokat, mint a nők millióinak megerőszakolása, akkor a „morálisan tökéletes” szónak valami egészen speciális tartalma van, és felvethető, hogy a tartalmának nincs sok köze ahhoz, amit a „morál” szó számunkra jelent.

Ez tehát a hagyományos monoteizmussal kapcsolatos első problémakör: az isteni tulajdonságok természete és összeegyeztethetőségük egyéb vallási tanokkal vagy a világ tényeivel.

A hagyományos monoteizmussal kapcsolatos másik problémakör az istenhit racionalitásához kapcsolódik.

Ha valaki felnőttként is hisz abban, hogy létezik a Téalapó, akkor az illetőt vélhetőleg nem tartjuk teljesen racionálisnak. „De hát gyerekkoromban azt hallottam a szüleimtől, hogy a Téalapó létezik, és nincs rá okom, hogy

kétkedjek ebben. Előfordul, hogy emberek is adnak ajándékot Mikulás napján a gyerekeknek, de senki sem bizonyította, hogy a Téliapó ne tenné ugyanezt.”

Ha valaki így érvel, akkor nem tűnik racionálisnak. De mi a helyzet a következő okfejtéssel? „Gyerekkoromban azt hallottam a szüleimtől, hogy Isten létezik, és nincs rá okom, hogy kétkedjek ebben. Bár a csodákkal kapcsolatos hírek jó része kitaláció és elismerem, hogy egyes vallásos emberek – például a hinduk – tévedésben élnek, senki sem bizonyította, hogy a keresztény isten ne létezne.”

Mitől lenne ez a hitvallás racionálisabb, mint az előző?

Felvethető, hogy semmitől. A vallás tehát – vagy legalábbis az M-Istenre alapuló vallás – irracionális. Persze ha így van, azt szuggesztív hasonlatoknál precízebb eszközökkel is igazolni kell. Például lehet érvelni amellett, hogy a világunkban tapasztalható szenvedés mértéke és súlyossága cáfolja azt a hipotézist, hogy M-Isten létezik. Vagy felvethető, hogy semmilyen általunk ismert jelenség magyarázatához sincs szükség arra a feltevésre, hogy M-Isten létezik. Emiatt az M-istenhit légből kapott feltevés, ami semmilyen funkciót nem játszik egy racionális ember világképében.

Teista oldalról úgy lehet megtorolni az ilyen támadásokat, ha az ember próbál olyan jelenségeket találni, amiket ateista alapon nehéz megmagyarázni. Régen ilyennek gondolták az életet, de Darwin óta jóval kisebb itt a mozgástér. Egyes teisták az univerzum keletkezését, vagy bizonyos fizikai paraméterek gyanúsan szerencsés együttállását igyekeznek M-Istennel magyarázni.

Amellett is lehet érvelni, hogy a tudományos világkép sem igazolni, sem cáfolni nem képes M-Isten létét, mert semmi köze hozzá. Abból, hogy az anyag szerkezete vagy az élet keletkezése megmagyarázható istenhit nélkül, nem következik, hogy az ateizmus igaz. Orbán Viktor választási győzelme is megmagyarázható anélkül, hogy a Loch Ness-i szörnyre hivatkoznánk, de ebből nem következik, hogy a Loch Ness-i szörny nem létezik; a két kérdésnek egyszerűen nincs köze egymáshoz. Ha ez a helyzet a tudomány és a vallás viszonyával, akkor az istenhitet nem teszi irracionálissá az a tény, hogy nincs szükség teizmusra az anyagi világ jelenségeinek magyarázatához.

Végezetül a teista azt is megkockáztathatja, hogy a hívőnek igenis vannak bizonyítékai M-Isten léte mellett: sokan érzik úgy, hogy M-Isten szól hozzájuk, hogy imáik meghallgattak, hogy a gondviselés segíti őket. A probléma persze az, hogy ilyen jellegű élmények alapján sokan sokféle istenségben lehet hinni. Ha a teizmus az ilyen élmények miatt racionális, akkor az összes többi – a hagyományos monoteizmusnak ellentmondó – vallás is racionális, köztük a hinduizmus, a sámánhit, vagy akár a sátánizmus.